

Særtryk af

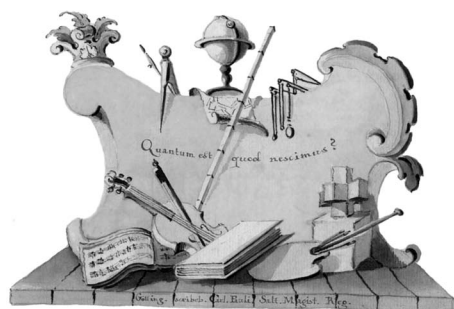
FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 49

2010

With summaries

KØBENHAVN 2010

UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 258.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 107.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Lessebo Design Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile
Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-077-3

CARSTEN NIEBUHRS STAMBOG

AF

DIETER LOHMEIER & STIG T. RASMUSSEN

Indledning

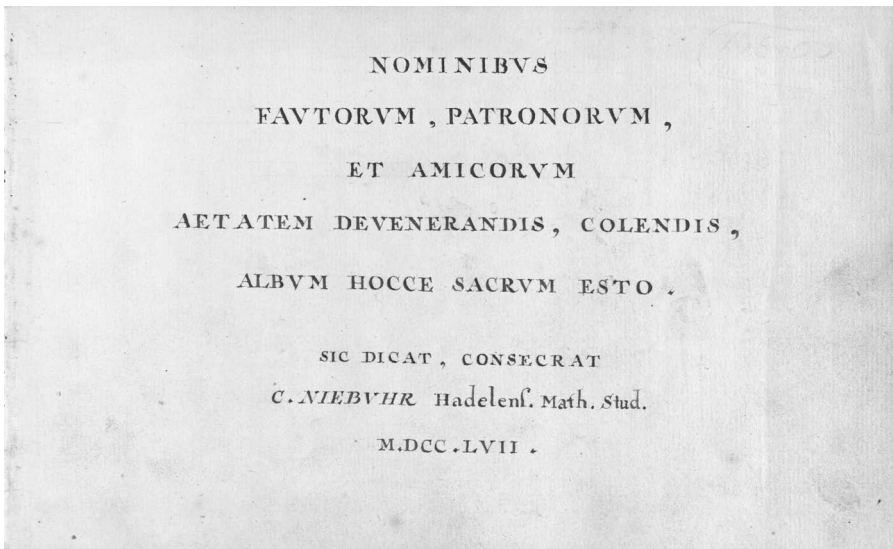
Stambøger er erindringsbøger, oprindeligt for adelens unge under dannelsesrejser og efterhånden for bredere kredse.¹ I 1700-årene var det især studenter, der havde stambøger, hvori medstuderende indførte hilsener i form af sentenser, vers og undertiden illustrationer. Stambøgerne blev også en art rejsejournaler, og det er som sådan, Carsten Niebuhrs stambog² især har interesse som supplerende kilde til *Den Arabiske Rejse 1761-1767*.³

Carsten Niebuhrs stambog er et bind i tværoktav med 136 blade (i artiklen forkortet til *bl*) godt papir, der måler 13x20,5 cm. Det har guldsnit på alle tre sider og er indbundet i brunt skind med guldornamenter på for- og bagpermer, samt ryggen. På det første blad står titlen på latin i højtidelige versaler, som angiver bogens formål og året for dens påbegyndelse: “NOMINIBVS/FAVTVRV, PATRONVM,/ET AMICORVM/AETATEM DEVENERANDIS, COLENDIS,/ALBVM HOCCE SACRVM ESTO./SIC

¹ Det Kongelige Biblioteks samling af stambøger (ca 300) er beskrevet af Vello Helk i fire artikler i *Fund og Forskning*, hhv nr 21, s. 7-46; nr 22, s. 39-88; nr 23, s. 33-70; og nr 24, s. 141-176. Helk giver derudover en forskningsoversigt over stambogsstudier i nr 33, s. 171-224.

² Carsten Niebuhrs hidtil ukendte stambog blev i foråret 2010 overraskende udbudt til salg på auktion i Wellington, New Zealand, og med velvillig hjælp fra Augustinus Fonden og Højesteretssagfører C.L. Davids Legat for Slægt og Venner lykkedes det Det Kongelige Bibliotek at erhverve stambogen. – En on-line facsimile-udgave er tilgængelig på Det Kongelige Biblioteks websted www.kb.dk.

³ Ekspeditionens forløb er beskrevet af Carsten Niebuhr i *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*, Bd I-III, Kbh. 1774, 1778 og 1837 [dansk oversættelse i to bd. 2003-2004]; af F.C. von Haven i *Min Sundheds Forliis. Frederik Christian von Havens Rejsejournal fra Den Arabiske Rejse 1760-1763*, udg. af Anne Haslund Hansen og Stig T. Rasmussen, 2005; og af Pehr Forsskål i *Resa till lycklige Arabien, Petrus Forsskåls dagbok 1761-1763*, udg. af Arvid Hj. Uggla, Uppsala 1950. – Ekspeditionens resultater er samlet behandlet i *Den Arabiske Rejse 1761-1767. En dansk videnskabelig ekspedition set i videnskabshistorisk perspektiv*, red. Stig T. Rasmussen, 1990.

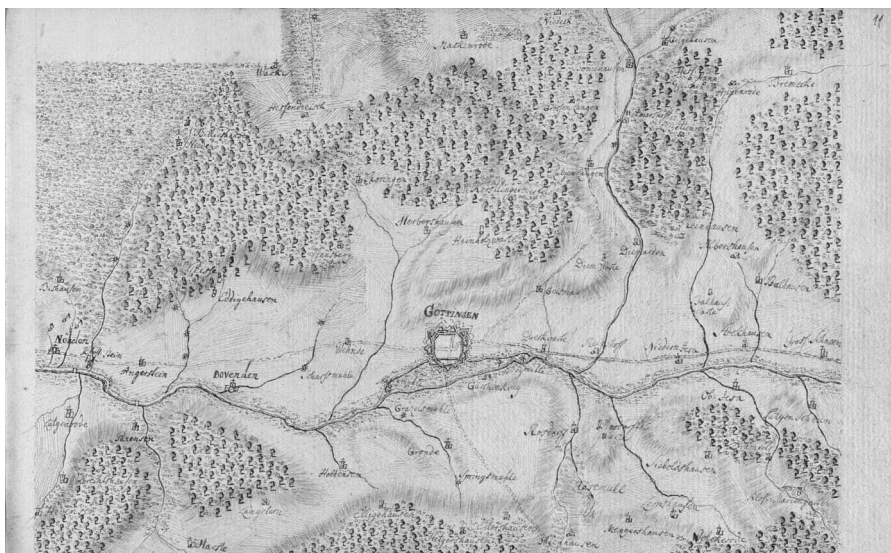

Ill. 1: Titelsiden til Niebuhrs stambog, skrevet i versaler med forgyldte bogstaver: "Dette album skal være helliget navnene af velyndere, beskyttere og venner, som bør æres i al fremtid. Sådan dedicerer og vier det C. Niebuhr fra Hadeln, matematikstuderende, 1757."

DICAT, CONSECRAT/C. NIEBVHR Hadelens. Math. Stud./M.DCC.LVII." (ill. 1). Ordene "album" eller "album amicorum" var den sædvanlige latinske betegnelse for en stambog. Efter *bl* 2 har Niebuhr ladet indbinde fire kobberstik af Georg Daniel Heumann⁴ med prospekter af byen Göttingen og universitetet; sammen med en plan af byen Göttingen og et lille kort over byen og dens omegn, som Niebuhr selv har tegnet (*bl* 9a og 11a, ill. 2), bevidner de, at han påbegyndte sin stambog, efter at han var indskrevet som student i Göttingen i foråret 1757.

Stambogsskikken var særlig udbredt i Tyskland i det 17. og 18. århundrede. I dette tidsrum var det blevet en udpræget akademikerskik: Studenterne plejede at have en stambog, mens de besøgte universitetet, og det var faktisk udelukkende dem, der ejede den slags bøger. De bad deres studentervenner indskrive sig i stambogen, når de var færdiguddannede fra universitetet eller skiftede universitet, og de var særlig aktive med indsamlingen af indførsler, når de selv forberedte sig på at

⁴ (1691-1759). 1740-1753 kgl. hof- og universitetskobberstikker i Göttingen, har udgivet *Wahre Abbildung der [...] Stadt Göttingen: Ihrer Grund-Lage, Äuserl. und innerlicher Prospecte und der zur Georg Augustus Universität gehörigen gebäude, Göttingen* [efter 1748], 12 kobberstik. Han fremstillede og solgte desuden kobberstik med tilsvarende motiver netop til brug i studenterstambøger.

Ill. 2: Kort af byen Göttingen og dens nærmere omgivelser. Blyant- og farvestifttegning af Niebuhr i stambogen.

forlade et universitet. Men de bad ikke alene deres studerende venner om at indskrive sig, men henvendte sig også til professorerne med den samme anmodning. Jf. den scene i Goethes “Faust I”, hvor en student opsøger professor Faust og træffer ikke ham, men Mephistopheles, som gør nar af ham og universiteterne; da studenten til sidst præsenterer ham sin stambog, skriver Mephistopheles et citat fra bibelen, som gennem hele scenen får en ironisk mening: “Eritis sicut Deus, scientes bonum et malum”⁵ – og som studenten læser med ærbødighed, inden han går igen. Stambogsskikken er begrænset til det akademiske miljø; der findes ingen indførsler fra slægtninge (med mindre de selv er akademikere) og heller ikke fra kvinder eller unge piger (skønt indførslerne ikke sjældent roser den selskabelige omgang med piger som en af studenterlivets glæder).

De europæiske indførsler

Indførslerne i stambøgerne er stærkt formaliserede: Hver indførsel har en hel side for sig selv; det består af et citat fra bibelen, fra den klassiske græske og latinske eller – i 1700tallet – fra den moderne franske,

⁵ I bliver som Gud og kan kende godt og ondt (1. Mosebog, kap. 3, vers 5).

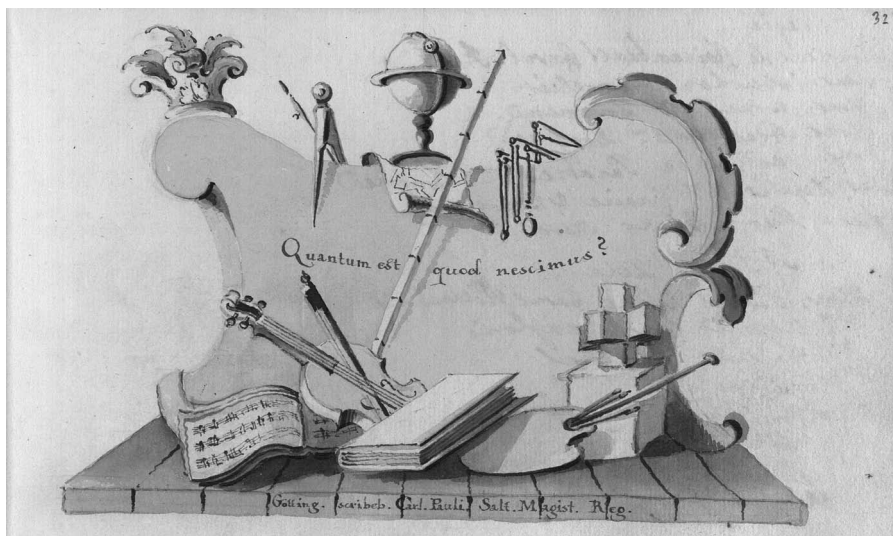
engelske eller tyske litteratur, helst med et moralsk budskab eller – stik modsat og i *carpe diem*-traditionen – med en opfordring til at nyde studenterlivets glæder: “Wein, Weib und Gesang”. Citatet er ledsaget af nogle linjer, hvori skriveren beder ejeren huske ham og hans venskab, når han senere læser disse linjer igen, og som i nogle tilfælde også siger noget om anledningen til indførslen: skriverens eller ejerens afsked fra universitetet. Så følger skriverens underskrift, ledsaget af de korte oplysninger om hjemstavn og studiefag i de forkortede former, som også bruges i universitetsmatriklerne, samt en nøjagtig datering af indførslen.

Indførslerne overholder ikke en kronologisk orden, tværtimod: skriverne demonstrerer deres beskedenhed ved helst at indføre sig bagest i bogen og at reservere den første del af bogen til alle slags rangspersoner. Hvor det er muligt, indskriver venner sig på to på hinanden følgende sider og henviser dertil med ord som “Sic pagina jungit amicos”, eller studenter fra den samme hjemstavn samler deres indførsler i en lille gruppe.

På grund af deres karakter og indførslernes stereotype form kan stambøgerne ikke være historiske, men kun biografiske kilder, og dette også i begrænset omfang, da de alene dokumenterer, hvem ejeren har været sammen med hvor og hvornår; personlige informationer giver de kun undtagelsesvis. Normalt er de et godt supplement til universitetsmatriklerne, som sædvanligvis kun dokumenterer, hvornår en student har påbegyndt sit studium på et af universiteterne.

Carsten Niebuhrs stambog er ikke helt komplet bevaret, idet enkelte blade er blevet udskåret, men der findes kun et enkelt tilfælde (efter *bl 103*), hvor et lille spor af en tabt indførsel er tilbage. Flere blade er senere indklæbet eller indbundet i bindet for at indlemme tegninger (med blyant eller farve), der ledsager en indførsel. Nogle tegninger er imidlertid klæbet på et originalblad af stambogen, med det samme formål. I enkelte tilfælde har Niebuhr også klistret blade med orientalske skriftprøver ind i stambogen (*bl 15a/b*). Niebuhrs stambog er forholdsvis tæt fyldt med indførsler. Der er kun ret få tomme sider tilbage, og i de fleste tilfælde gælder det bagsiderne af de indklæbede tegninger og de fire kobberstik i begyndelsen af bogen.

Indførslerne i stambogen begynder i Göttingen i oktober 1757 og fortsætter dér indtil den 1. oktober 1760. Niebuhr har så taget bogen med og benyttet den på hele Den Arabiske Rejse. Efter rejsen er der tilkommet yderligere fem indførsler i København fra 1768 til 1777. Desuden har Niebuhr selv på et senere tidspunkt tilføjet oplysninger om

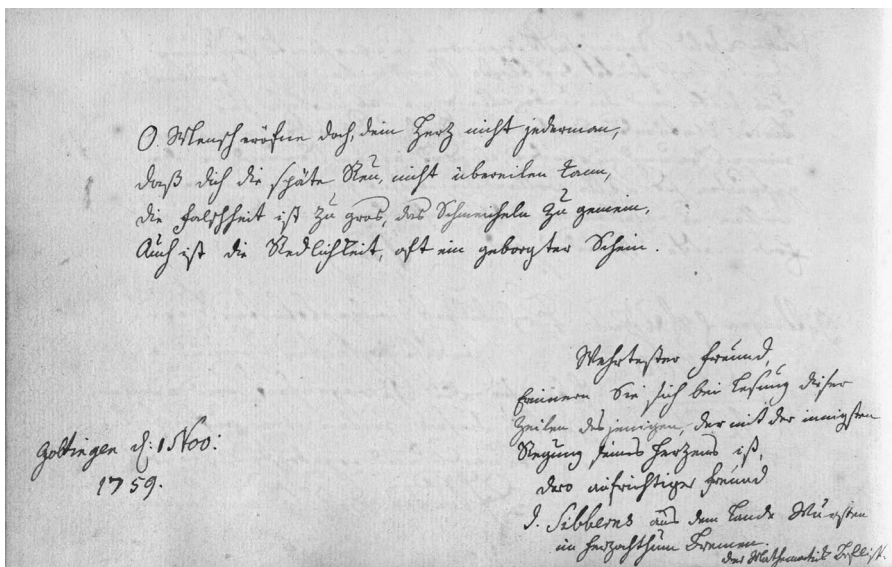

Ill. 3: Indførslen af universitetets dansemester Carl Pauli er den eneste som udelukkende består af en laveret blyant- og pennetegning: en kartusch, omgivet af symboler af videnskaberne og kunsterne.

de pågældende personer. De er særlig nyttige, da de i de fleste tilfælde gælder personer, som han traf under Den Arabiske Rejse, og som vi ellers ikke ved meget om, mens det er muligt at identificere alle de studerende ved hjælp af den trykte matrikel fra universitetet i Göttingen.

Niebuhrs stambog begynder som en typisk studenterstambog. Der er 111 daterede indførsler fra Göttingen; de første to er fra oktober 1757, mens 38 er indskrevet i tidsrummet fra midten af juli indtil 1. oktober 1760, inden Niebuhr rejste fra Göttingen til København.

Den indførsel fra Göttingen, som står forrest i stambogen (udateret, *bl* 32*a*, ill. 3), er skrevet af universitetets dansemester ("Salt[andi] Mag[ister] Reg[ius]") eller "magister artis saltandi", som han kaldes i matriklen), mens den første student har indskrevet sig på *bl* 45*a* (E.L. Knoch, 5/4-1760). Indførslerne benytter de forskellige sprog, som er gængse i datidens stambøger: latin, fransk, italiensk, engelsk og tysk; på græsk findes der kun få ord. En enkelt nordmand indskrives et dansk citat, ledsaget af en latinsk hilsen (se nedenfor om Herman Colbjørnsen), og et virkelig særsyn er jurastudenten Gustav Kawerau fra byen Elbing (i dag Elbląg) i Vestpreussen, som skriver både citat og hilsen på polsk.

Ill. 4: Siden som er skrevet af Niebuhrs ven Johann Sibberns indeholder alle typiske elementer af en stambogsindførelse: et citat med et moralsk budskab, en hilsen, hvorved ejeren bedes at minde vennen, når han læser linjerne, skriverens navn, oplysning om hans hjemstavn (“aus dem Lande Wursten im Herzochthum Bremen”) og studie-fag (“der Mathematik Befliss[ener]”) samt en nøjagtig datering.

At Niebuhrs stambog er en studenterstambog, gælder også i den henseende, at der ikke findes en eneste indførelse af en af de “fautores” og “patroni”, som titelbladet nævner. Heller ikke professorerne, som Niebuhr har kendt godt og som har haft betydning for hans deltagelse i Den Arabiske Rejse, er med: hverken Johann David Michaelis, Abraham Gotthelf Kästner eller Tobias Mayer findes i stambogen. Blandt de talrige studenter, som har skrevet hver deres side i bogen, findes heller ikke virkelig prominente navne. Den mest kendte er måske Georg Simon Klügel (1739-1812) fra Hamborg, som indskrev sig i 1760 både i matriklen og i Niebuhrs stambog (18/9-1760, *bl 103b*) som teologistudent, men senere blev matematikeren Abraham Gotthelf Kästners elev og matematikprofessor ved universiteterne i Helmstedt og Halle.⁶ Niebuhrs gode venner er med i stambogen: Gregorius Wiedemann fra

⁶ *Allgemeine Deutsche Biographie*, bd 16, Leipzig 1882, s. 253. – Niebuhr købte senere hans *Encyclopädie der gemeinnützigsten Kenntnisse*, Berlin 1782-1806, gennem forlæggeren Friedrich Nicolai i Berlin.

Ill. 5: Blyanttegningen som ledsager Sibberns' indførsel på den modsatte side er nok udført af Sibberns selv. Da Göttingen under syvårskrigen flere gange var omgivet af troppelejre, har Sibberns nok haft mulighed at se russiske ryttere. Ellers har tegningen ikke nogen anknøytning til indførslen.

København (16/7-1760, *bl 80b*), som havde fået tilbud om at deltage i Den Arabiske Rejse som botaniker, men havde afslået det,⁷ og Johann Sibberns (1/11-1759, *bl 84b*, ill. 4 og 5), der står i matriklen som jurastudent, men lige som Niebuhr studerede anvendt matematik (han skriver i stambogen som “der Mathematik Befliss[ener]”) og blev medlem af det hannoverske ingeniørkorps. Niebuhrs nevø Hinrich Wilhelm Schmeelke omtaler i sin biografi⁸ af onkelen Sibberns som dennes ældste ven.

Studerterne kommer fra alle fakulteter. De er alle, som det plejer at være i stambøgerne, Niebuhrs gode venner og ydmygeste tjenere, men der er kun nogle få, som er dus med ham; da disse med det samme kalder ham “Bruder”, hvad de andre aldrig gør, tyder det på en særlig

⁷ Dieter Lohmeier: “Gregorius Wiedemann (1735-1762), ein unbekannter Schüler Carl von Linnés und Freund Carsten Niebuhrs aus Kopenhagen”, *Fund og Forskning*, 46, 2007, s. 57-87.

⁸ Dieter Lohmeier: “Hinrich Wilhelm Schmeelkes Biographie seines Onkels Carsten Niebuhr”, *Jahrbuch der Männer vom Morgenstern* 88, 2009, s. 187-299, her s. 208.

forbindelse, som man dog ikke kender nærmere til. To studenter citerer de samme tre linjer af den schweiziske digter Albrecht von Haller (der havde været professor i Göttingen 1736-1753), som havde tilknytning til Niebuhrs studiefag: “O Meßkunst! Zaum der Phantasie, / Wer dir will folgen, irret nie, / Wer ohne dich will gehn, der gleitet⁹.” (J.M. Hube, 16/11-1757, *bl 57a*, og Georg Simon Klügel, 18/9-1760, *bl 103b*), og en dansker citerer en engelsk forfatter med nogle bemærkninger om forfængeligheden som en unode, som i særdeleshed “the numerous tribe of Scribblers of both sexes” er udsat for,¹⁰ og tilføjer: “Sir, your good qualities and your applying yourself to more solid and useful sciences, than the above mentioned, inspires me real esteem for You, and I shall always be glad, if you’ll remember your most humble and obedient servant E[rasmus] Rasmusen” (18/4-1760, *bl 63a*). En student fra Bremen henvendte sig i indførslen til Niebuhr, som havde en lang rejse foran sig (“longinquum iter meditant”), og citerede i den anledning – meget idealistisk – begyndelsen af Horats’ ode I, 22, hvor det siges at en mand, som lever ustraffelig og er uden skyld (“integer vitae scelerisque purus”), ikke behøver skydevåben, om han så rejser gennem de vildeste egne af verden (18/6-1760, *bl 106b*).

At Niebuhr under forberedelsen af Den Arabiske Rejse søgte forbindelse med studenter fra Danmark-Norge, bevidner bl.a. indførslerne af den norske jurist Herman Colbjørnsen,¹¹ som indskrev sig den 10. august 1760 og gjorde det med en dansk tekst (*bl 56a*), samt brødrene Nicolai og Peder Storm (23/9 og 24/9-1760, *bl 119b* og *110a*), der sammen med Gregorius Wiedemann fik det Rosenkrantzske rejsелеgat af Københavns Universitet til studier i udlandet. Den sidste dag, Niebuhr benyttede stambogen i Göttingen, indskrev den danske adelsmand Siegfried Victor Raben(-Levetzau) sig på italiensk (1/10-1760, *bl 99b*), og den ellers fra Niebuhrs biografi helt ukendte jurastuderende Leopold zum Hagen underskrev sin indførsel med ordene: “Amico suo dilectissimo in itinere quod molitur, felicissimum successum auspicans” (1/10-1760, *bl 128b*). At netop denne gruppe af unge danskere muligvis havde

⁹ Citat fra Hallers digt “An Herrn Dr. Gessner”, 1734.

¹⁰ Skriverens kildeangivelse lyder: “Postlethwait’s Brit. Com. int. expl. & impr.”, der må henvise til *Britain’s Commercial interest explained and improved: in a series of dissertations on several important branches of her trade and police*, by Malachy Postlethwayt, London 1757.

¹¹ (1727-1794) *Dansk Biografisk Lexicon*, 4, 1890, s. 38. Colbjørnsen var hofmester for en af de to adelsmænd Frederik Christian Holstein, som står sammen med ham i matriklen, den ene som “Sleswicensis”, den anden som “Havniensis”, og som også begge har skrevet i Niebuhrs stambog (11/8-1760, *bl 71a*, og 27/8-1760, *bl 87a*).

større betydning for Niebuhr end andre mere eller mindre tilfældige bekendte fra universitetet, fremgår nok af den kendsgerning, at deres skæbne interesserede ham også under Den Arabiske Rejse. Da den farlige del af rejsen var overstået, og Niebuhr følte sig vel tilpas i en kreds af europæiske købmænd i Aleppo og ville vide, hvilke forhold han ville forefinde i København, spurgte han i et af de få bevarede private breve fra rejseårene Bernstorffs medarbejder C.F. Temler om nyheder vedrørende folk, han kendte i byen: “Kennen Ew. Hochedelgeb. die beyden Hrn. Sturms, die in Göttingen studiret? ingleichen dHrn. Rasmussen, Magister Baden? In welcher Gegend der Welt befinden sich die beyden Hrn. Cammer Junker von Holstein und dHr. Cammer Junker von Raben, ingleichen ihre 3 Hof Meister?”¹²

Vello Helk¹³ har i flere publikationer vist, at stambøgerne er særdeles vigtige biografiske kilder i den periode, hvor et studium afsluttes med en udenlandsrejse, men Carsten Niebuhrs stambog stammer fra en tid, hvor disse “kavalerture” ikke mere hørte til de akademiske skikke. Da Niebuhr tog stambogen med på den store rejse, som var så forskellig fra en “kavalertur”, skiftede stambogen derfor efterhånden karakter og blev til en blanding af stambog og notesbog.

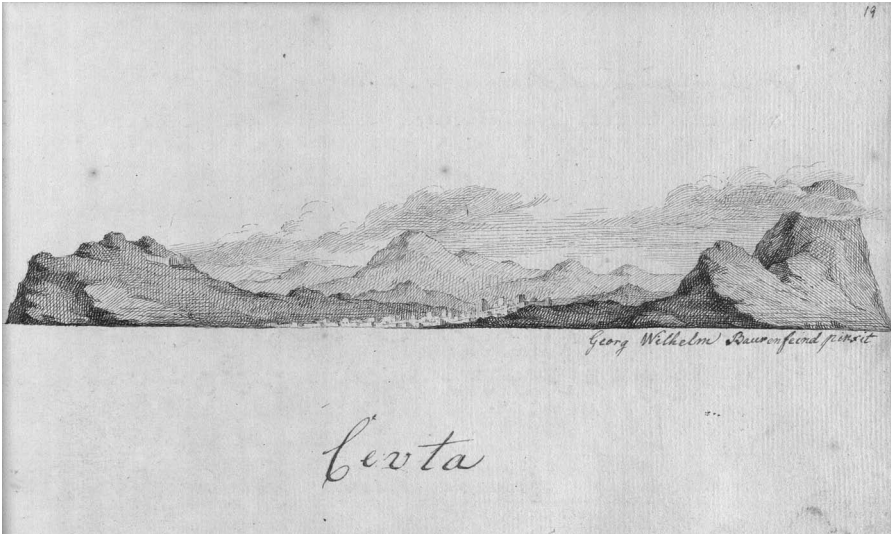
Hvor tæt stambogskikken var knyttet til det akademiske miljø, viser sig i den kendsgerning, at Niebuhr faktisk ikke benyttede sin stambog, mens han var i København og omgikkes hoffolk og medarbejdere i Tyske Kancelli. Den eneste sikkert daterede indførsel fra den tid er et citat fra Justus Lipsius’ breve med anknytning til Niebuhrs aktuelle situation, som Torkel Baden (1734-1805) skrev i stambogen: “Humiles istæ et plebejæ animæ domi resident, et affixæ sunt terræ: illa divinior est, quæ coelum imitatur, et gaudet motu” (20/12-1760, *bl 117b*).¹⁴ Nok på samme tidspunkt indførte samme Baden en udateret dansk drikkevis i stambogen, og en anden indskrev en ligeledes udateret hyldest til kong Frederik V’s regering.¹⁵

¹² Niebuhr til C.F. Temler 30/10-1766. Archiv der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, Nachlass C. Niebuhr, Fasz. 28, nr. 8. – Om Temler, se også note 34.

¹³ Note 1.

¹⁴ Adam Olearius havde allerede i 1656 citeret disse ord, da han indledte sin beskrivelse af rejsen til Rusland og Persien med et kapitel, hvor han forsvarede rejserne til fremmede lande mod bebrejdelsen for, at de kun tjente den forkastelige nysgerrighed.

¹⁵ Skriveren er ikke identificeret; hans underskrift kan tydes som I. Ritken eller I. Lütken. – Et medlem af familien Lütken var kadet ombord på orlogsskibet “Grønland”, da Den Arabiske Rejse begyndte, jf. von Havens Rejsejournal (note 3), s. 62.

Ill. 6: Den spanske by Ceuta på den nordafrikanske kyst. Pennetegning af Georg Wilhelm Baurenfeind, 1761.

Overraskende er det, at Niebuhr ikke lod sine rejsefæller skrive i stambogen, ikke engang de akademisk uddannede blandt dem; der manglede åbenbart den afskedsituation, hvor man på universiteterne fandt stambøgerne frem. Kun Georg Wilhelm Baurenfeind har udført en penne-tegning – en landtoning – af kyststrækningen ved den spanske by Ceuta i Nordafrika (*bl 19a*, ill. 6).

Heller ikke kommandøren på skibet “Grønland” og dets officerer dukker op i Niebuhrs stambog; kun en enkelt mand, med hvem han kunne tale latin, er med.¹⁶ Han indskrev sig, to dage inden rejseselskabet tog afsked med skibet og dets besætning nær Dardanellerne (19/7-1761, *bl 133a*). Fra Konstantinopel er der ingen indførsel af den danske gesandt Sigismund Wilhelm von Gähler eller af hans personale, skønt Niebuhr åbenbart kom i et venskabeligt forhold til dem. Kun en tysktalende købmand Gio. Reissner fra Siebenbürgen (i det nuværende Rumænien), som Niebuhr må have truffet i Gählers palæ, og en rejsende tysk læge Johann Alexander Hevelius fra Danzig, om hvem han først

¹⁶ Hans navn – Christianus Madum (?) – kan ikke identificeres ved hjælp af navnelisten over officererne og kadetterne samt skibspræsten i von Havens rejsejournal (note 3), s. 62.

hørte gennem Gähler, har indskrevet sig i Konstantinopel (*bl 46a og 42b*).¹⁷

Den akademiske tradition bag stambøgerne kan måske mærkes gennem hele rejsen derved, at en særlig godt repræsenteret gruppe er de katolske munke, som Niebuhr traf de forskelligste steder og hos hvem han plejede at bo, hvis det var muligt: franciskaneren Euphronius Schleeser¹⁸ og Gedeon Kiermayer, som var fra Bayern, i Cairo (7/5-1762, *bl 69a og 134b*), kapucineren Medardus i Surat (8/4-1764, *bl 134a*),¹⁹ karmeliteren Clemente della Nontiatia i Bûshehr (12/2-1765, *bl 29b*), tre barnabiter i Basra, som var på vej til Indien, hvor de skulle missionere (7/11-1765, *bl 129a*), samt tre karmelitere ligeledes i Basra (24/11-1765, *bl 29b*), karmeliterne Fidelis a Sta. Theresia og Angelo a Sta. Anna i "Babylonia" (Bagdad?, 10/2-1766, *bl 129b*) og karmeliterne Angelo di S. Dioniggi og Eugenius i Mardin (7/5-1766, *bl 37b*, og 10/5-1766, *bl 129b*). "Corneille Reina Eveque d'isfahan en perse" bevidner at "Monsieur Carsten Niebuhr Mathematicien député par ordre de Sa Majesté le Roi de Dannemarc en arabie heureuse" den 5. februar 1765 er ankommet til Bûshehr om bord på skibet "London" under kommando af den engelske kaptajn Webb (11/2-1765, *bl 28b*).

Efterhånden kom der i stambogen også indførsler af folk, som ikke kom fra det akademiske miljø. De plejer ikke at skrive på latin, men på fransk, engelsk, italiensk, tysk og nederlandsk. Det begynder med den franske købmand Meynard i Cairo, som Niebuhr følte sig særdeles knyttet til, da Meynard, til sidst med egne midler, havde hjulpet ham med at løse den vanskelige opgave at få de vekslere, som Gähler i Konstantinopel havde forsynet ham med, omsat til rede penge²⁰ (30/7-1762, *bl 50a*). I Mochha, allerede inden rejsen til audiensen hos Imamen i Sanaa, indskrev den engelske købmand Francis Scott sig (7/6-1763, *bl 41b*),²¹ som på det engelske East India Companys vegne købte kaffe i Jemen, og hvis skib nogle uger senere tog Niebuhr og de af hans rejse-

¹⁷ Jf. von Havens rejsejournal (note 3), s. 183 (Reissner) og 182, samt 191 (Hevelius).

¹⁸ von Haven, som kalder ham Eufronio, oplyser i sin rejsejournal (note 3), s. 315, at han i februar 1762 var ankommet til Cairo fra sin missionsgerning i Øvre-Ægypten.

¹⁹ I listen over franskmænd i Surat (*bl. 28a*) er han nævnt som stammende fra Sélestat (Schlettstadt) i Alsace. Niebuhr omtaler ham i *Reisebeschreibung*, Bd II, s. 50 ff og 63.

²⁰ Niebuhr omtaler ham ikke i *Reisebeschreibung*, men derimod gentagne gange i sine breve til Gähler. von Haven staver hans navn Maynard.

²¹ Han blev Niebuhrs gode ven, og Niebuhrs søn Barthold Georg var hans gæst, mens han studerede i Edinburgh i 1799.

fæller, der endnu var i live, med til Bombay, da de flygtede fra Jemen og malariaen. Samme dag indskrev også kaptajn Jn. Martin samt to officerer fra skibet "Bombay Merchant" sig i stambogen (7/6-1763, *bl 42a*). Af Niebuhrs rejsebeskrivelse fremgår det, at det var med dette skib, Scott var kommet til Mochha.²² I Surat skrev den tyskfødte købmand Otto Hendrik Ruperti, som arbejdede i det Nederlandsk-Ostindiske kompagnis tjeneste, en indførsel (7/4-1763, *bl 121a*), og i Bombay skrev to danskere i stambogen, J.O. Rottwitt (udateret, *bl 40a*) og Georg Christian Huulbech fra Vordingborg (16/11-1763, *bl 40b*), der havde været hhv. kaptajn og købmand på skibet "Tranquebar", som ejedes af Asiatisk Kompani og som ud for handelsstationen Calicut først var blevet entret af indiske sørøvere og senere af portugiserne, som tog skibet til Goa og nægtede at frigive det; nu var Rottwitt og Huulbech havnet i Bombay efter at være blevet løsladt fra indernes fængsel som de to sidste af fangerne.²³ Huulbech var på vej til Tranquebar, eftersom han i København var blevet udnævnt til medlem af regeringen, og tilbød Niebuhr sin tjeneste dér: "Vous m'avez obligé, Monsieur. C'est assez dit." Den engelske købmand Benjamin Jervis, som Niebuhr traf i Bûshehr og som skaffede ham en kopi af Nadir Shahs biografi, der senere på kongen af Danmarks bekostning blev oversat fra persisk til engelsk af William Jones, er ikke med i stambogen; dog findes hans skriver John Natter²⁴ (28/5-1765, *bl 75a*). I Basrah traf Niebuhr lægen F. D'Erbel,²⁵ som var på vej til Indien og indskrev sig med nogle franske vers og en latinsk hilsen (12/8-1765, *bl 36a*), og i Bagdad en fransk eventyrer, der kaldte sig Chevalier de Saint Lubin (1738-?) og som indskrev sig med en lang række klangfulde titler: "C[hevalier] de l'ordre Roial et militaire de St. Louis, Lieutenant colonel d'infanterie, Capitaine d'artillerie et génie, et Membre de l'academie Roiale des beaux arts

²² I forbindelse med afrejsen fra Mochha siger Niebuhr: "Unser Schiffer, J. Martin", *Reisebeschreibung*, Bd. I, s. 448.

²³ Jf. Dieter Lohmeier (udg.): Carsten Niebuhr: Briefe von der Arabischen Reise, Folge 7, in: *Dithmarschen* 2006, hefte 1, s. 69-74, her s. 70-71.

²⁴ Om Bûshehr siger Niebuhr: "Der Schreiber bey der hiesigen Faktorey war ein Sohn des geschickten Steinschneiders Natter, dessen Name in ganz Europa bekannt ist." *Reisebeschreibung*, Bd. I, s. 95. Han var søn af Lorenz Natter (1705-1763).

²⁵ Niebuhr fortæller om hans vej fra Konstantinopel til Indien i *Reisebeschreibung*, Bd. II, s. 308-309. D'Erbel står i stambogen også med en udateret indførsel (*bl 23b*). Det er muligt, at de to mænd har mødt hinanden allerede i Konstantinopel. Det ville kunne forklare, hvorfor Niebuhr den 30. august 1765 skriver til Gähler fra Basra: "Doctor D'Erbel ist nach Bengalen abgereiset", uden at præsentere ham nærmere.

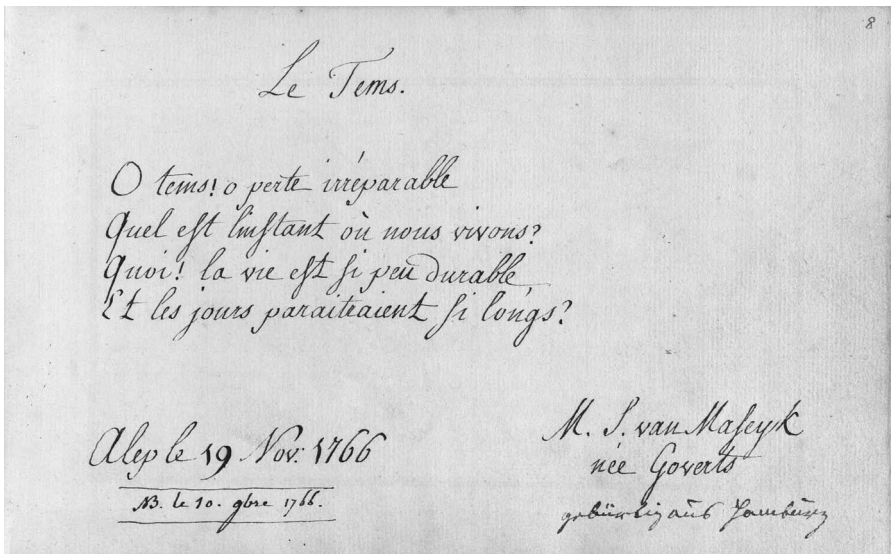
de Lyon" (20/1-1766, *bl 30a*); han var også på vej til Indien, hvor han kom til at spille en rolle i indernes modstand mod englænderne.²⁶

En hel lille gruppe for sig danner indførslerne af de europæiske købmænd, som Niebuhr traf i Aleppo og i hvis kreds han følte sig særlig vel tilpas,²⁷ først og fremmest den hollandske konsul og danske vicekonsul Nicolaas van Maseyk, som var født i Friedrichstadt og blev Niebuhrs ven (8/10-1766, *bl 7b*). Dernæst J. van Kerchem fra Amsterdam (13/11-1766, *bl 39b*), schweizeren J.H. Pury, som har indført en tegning af gravmonumentet over greve de Bonneval i Konstantinopel og leveret en oversættelse af dets tyrkiske indskrift (8/10-1766, *bl 38b/39a*), samt den engelske læge Patrick Russell. Denne citerede den sidste vers af Horats' ode I, 12 "Dulce est desipere in loco" (Det er behageligt at være ufornuftig på rette sted) og lovede: "I shall always look back with Pleasure both on the Philosophical and the Jovial Hours we have past together at Aleppo." (25/10-1766, *bl 10a*). Både citatet og Russells egne ord er et glimt af den livsglæde, som Niebuhr nød i vennekredsen i Aleppo efter den lange ensomme rejse fra Bombay. Også Thomas Dawes, præst i den engelske menighed, skrev i stambogen. Han citerede ikke bibelen, men også Horats (Epist. I, 17, 36 + II, 2, 37/38) med henblik på Niebuhrs situation som rejsende: "Non cuivis homini contigit adire Corinthum. / I bone, quò virtus tua te vocat, I pede fausto / Grandia laturus meritorum præmia." (Det lykkes ikke alle mennesker at komme til Korinth. Rejs, min gode ven, hvorhen din dygtighed sender dig. Rejs lykkelig, der venter store belønninger for dine fortjenester.) Den eneste kvinde, der skrev i Niebuhrs stambog, var Maseyks kone Marie Sophie, som stammede fra købmandsfamilien Goverts i Hamborg; hun indskrev sig på den modsatte side af ægtefællen (19/11-1766, *bl 8a*, ill. 7). Disse to indførsler optager de første beskrevne sider i hele stambogen. Man kan godt forestille sig, at Niebuhr selv har opfordret ægteparret til at benytte den fornemme plads, da han havde det så udmærket i deres hus.

Da Niebuhr i begyndelsen af juni 1767 efter mere end tre måneders ophold i Konstantinopel forberedte sig at forlade den asiatiske del af det Osmanniske Rige, fik han endnu to indførsler i stambogen. Den ene, som er den længste af alle og den eneste, der gælder Den Arabiske

²⁶ En omtrent samtidig fremstilling af Chevalier de Saint Lubins meritter set fra et engelsk synspunkt findes i *The European Magazine and London Review*, vol. 18, From July to December 1790, s. 122-125.

²⁷ Om Niebuhrs vennekreds i Aleppo jf. *Reisebeschreibung*, Bd. II, s. 423, og Bd. III, s. 10-11, samt Dieter Lohmeier (udg.): Carsten Niebuhr: Briefe von der Arabischen Reise, Folge 11, in: *Dithmarschen* 2007, hefte 4, s. 119-124, her s. 122-124.

Ill. 7: Den eneste kvinde, som har indskrevet sig i Niebuhrs stambog, er Maria Sophia van Maseyk, hustru til den danske vicekonsul i Aleppo. Hun har gjort det med et fransk epigram om tidens flygtighed. På et senere tidspunkt har Niebuhr tilføjet en oplysning om, at hun var født i Hamborg og en korrektur af datoen fra 19. til 10. november. Eller skulle denne notits minde ham om en vigtig dag?

Rejse som helhed og Niebuhrs skæbne, omtales nærmere nedenfor s. 128f., da den består af en tekst i osmannisk-tyrkisk og dens franske oversættelse (2/6-1767, *bl* 87b/88a), mens den anden, som lyder “Optima dos, Virginitas” (Jomfrueligheden er den bedste gave), som om det var skrevet af en af de talrige munke, Niebuhr traf på sin rejse, i virkeligheden var indført af en polsk købmand Godofreus Everhardt²⁸ (6/6-1767, *bl* 90b). Den sidste stambogsindførsel fra hele rejsen er skrevet i Warszawa af en polsk adelsmand og anslår en melankolsk slutakkord, som passer udmærket til de fleste af afskedsituationerne, hvor man hentede stambøgerne frem. Han skrev: “Le Regret d’une perte qui n’est plus reparable. / Sensible à / Jean de Komarzewski / Polonois” (5/9-1767, *bl* 91a). Skriveren var måske Jan Komarzewski, en af officererne,

²⁸ Niebuhr nævner ham i *Reisebeschreibung*, Bd. III, s. 157; og ét af hans breve til Johann Adolph Horn, den daværende danske chargé d’affaires i Konstantinopel, dokumenterer, at Everhardt havde medgivet ham anbefalingsbreve til folk i Warszawa (Warszawa, 26/8-1767).

som Niebuhr kan være kommet i forbindelse med ved kong Stanislaw Poniatowskis hof.

Ved siden af disse talrige stambogsindførsler findes der i Carsten Niebuhrs stambog tre slags indførsler, som også gør bogen til notesbog: skrift- og sprogprøver, navnelister og notater. De findes alle tre i et mindre antal.

De første orientalske skrift- og sprogprøver synes Niebuhr at have indført i stambogen, da han sad ved et skrivebord, kunne trække lige linjer med en lineal og kopiere eksotiske alfabeter fra trykte bøger (*bl 17b/18a, 21a-23a*), andre er skrevet af indiske købmænd i Mochha (*bl 15a/b*) og på øen Khârg (*bl 14b*) eller af Jean-François Rousseau i Basra (20/9-1765, *bl 24b*). Alle disse optegnelser, der er samlede i en gruppe som rummer 14 blade (*13b-26a*), omtales nærmere nedenfor side 120-124.

De første navnelister er nedskrevet af Niebuhr selv. Nok den ældste er en liste over franske og italienske købmænd i Kairo samt andre nationers konsuler i Levanten (*bl 31a/b*).²⁹ Niebuhr har måske haft brug for den, inden han rejste fra Konstantinopel, for at vide, hvem han kunne henvende sig til med henblik på at ombytte vekslerne til rede penge.

De lister, han senere nedskrev, skulle hjælpe hans hukommelse med de mange personer, han traf de forskellige steder, og alle kun kort: personer, som gruppen traf i Djidda, samt høje embedsmænd i Jemen (*bl 29a*), kaptajner på engelske skibe, som kom til Mochha i 1763 (*bl 41b*),³⁰ hollandske embedsmænd på øen Khârg (*bl 110b*), venner i Basra (*bl 37b*), munke i Diarbekir og Jerusalem (*bl 130a*), konsuler og købmænd i Beilan/Alexandrette (*bl 38a*) og i Larnaka på Cypern (*bl 30b*). Andre navnelister af samme slags lod Niebuhr indskrive af andre. Det gjaldt listerne over personalet i det engelske East India Company (*bl 33a-34a*) og over officerer i engelsk tjeneste i Indien (*bl 122b*), over katolske præster i Bombay (*bl 28b*), franskmænd i Surat (*bl 28a*), officerer på et engelsk skib, som lå i Surat og skulle sejle til Kina (*bl 20b*), hol-

²⁹ von Haven har de samme franske navne i rejsejournalen (note 3), s. 271. – De italienerne, Niebuhr nævner, er den venezianske konsul Ferro (som han her fejlagtigt staver Ferri), samt tre købmænd: Pini, Battaci og Chambelli. "Battaci" synes at være den samme, han ellers kalder Battagia. von Haven kalder ham "Battacci" (s. 271 og 284), og den tredje benævner han "Zambelli" (s. 287 og 314).

³⁰ Listen har Niebuhr skrevet under den nævnte stambogsindførsel af købmanden Francis Scott.

landske embedsmænd i Indien (*bl 110b*),³¹ franskmænd i Basra (*bl 36a*) og medlemmerne af den engelske, den franske og den italienske nation i Aleppo (*bl 130b*).

Under tilbagerejsen begyndte Niebuhr også at benytte stambogen til egne notater om folk, han havde mødt undervejs og som havde bedt ham hilse andre fra dem, skrive breve til slægtninge for dem eller anbefale dem til excellencen J.H.E. Bernstorff. Det første notat af den slags er nedskrevet i Bombay (*bl 126b*) og har umiddelbar tilknytning til den nævnte navneliste over officerer i engelsk tjeneste i Indien; nogle af dem bad Niebuhr om at gøre noget for dem, når han kom tilbage til Europa.

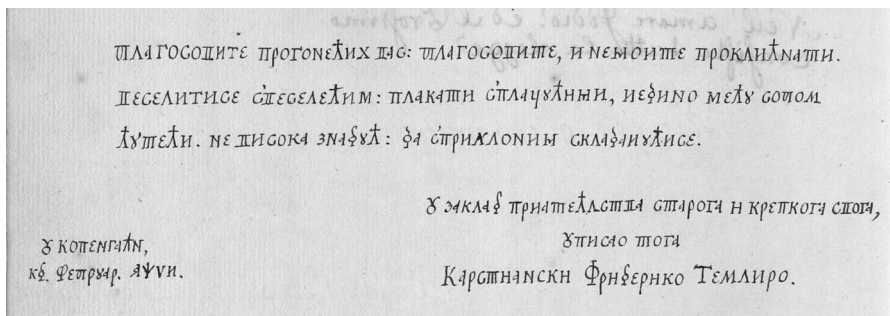
Dette notat står på et af de sidste blade i stambogen.³² Da Niebuhr senere fortsatte med disse notater, benyttede han de endnu tomme sider i bogen bagfra. Da han var tilbage i Konstantinopel, skrev han en navneliste over de europæiske gesandter ved den Høje Port og deres nærmeste medarbejdere (*bl 118b*); han mente nok at kunne have brug for den, når han kom til hoffet i Polen og tilbage til København, hvor Bernstorff som chef for Tyske Kancelli ville være en af de første, han ville aflægge rapport til om rejsen. Han noterede desuden, hvem han havde truffet i Konstantinopel, i Jassy og i Bukarest (*bl 119a, 120b*). Han fortsatte den samme slags notater i flere polske byer (*bl 117b*), i Warszawa³³ og i Breslau/Wroclaw (*bl 115b*), i Dresden og Leipzig (*bl 112b*) og til sidst i Göttingen (*bl 109b*). I de sidstnævnte to byer noterede han navnene på danske studerende, i Leipzig bl.a. “die beyden Hrn. Grafen von Reventlow mit dHrn. Doc. Went”, altså C.D.F. Reventlow og hans yngre bror Johan Ludvig, samt deres hofmester Carl Wendt.

Efter slutningen af Den Arabiske Rejse, mens Niebuhr var bosat i København, kom der fem yderligere indførsler til. Nok den mærkeligste blandt dem er den ældste, da den hverken har anknnytning til Arabien

³¹ Listen er skrevet af den ovenfor nævnte tyskfødte købmand Otto Hendrik Ruperti. Niebuhr har senere tilføjet den allerede anførte liste over hollænderne på øen Khârg (se også note 39).

³² *Bl 131a* skriver Nicolaas Maseyk for anden gang i stambogen, samme dag hans kone indskrifter sig på *bl 8a*. Denne gang er det en blanding af en afskedshilsen og en anmodning om at hilse to af konens onkler i Hamborg.

³³ Jf. Dieter Lohmeier (udg.): Carsten Niebuhr: Briefe von der Arabischen Reise, Folge 11: Zu Gast beim König von Polen, in: *Dithmarschen* 2009, hefte 1, s. 14-23. Heri antages det (s. 20), at Niebuhr har truffet jesuiten Alexandre Rostan, som var en af kong Stanislaw Poniatowskis vigtigste medarbejdere i forbindelse med moderniseringen af den polske kartografi. Det bekræftes af Niebuhrs notat, idet der blandt folk, som han har truffet i Warszawa, står “le reverend Pere Rostâm”.

Ill. 8: C.F. Templers illyriske indførel i Niebuhrs stambog, skrevet i kyrillisk bosančica-skrift.

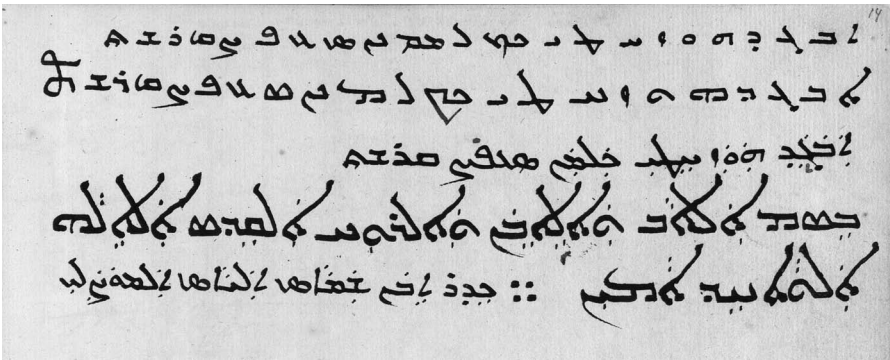
eller er skrevet i en afskedssituation, men den er skrevet på ikke helt korrekt illyrisk (kirkeslavisk) i kyrillisk bosančica-skrift og (lidt usikkert) dateret ved hjælp af bogstaver med talværdi. Den er underskrevet “som pant på sit gamle og stærke venskab” af Christian Friederich Temler³⁴ 24. februar 1768³⁵ (*bl 45b*, ill. 8). Teksten er et citat fra Paulus’ Brev til Romerne, kapitel 12, vers 14-16: “Velsign dem, der forfølger jer, velsign, og forband ikke. Glæd jer med de glade, græd med de grædende. Hold sammen i enighed. Stræb ikke efter det høje, men hold jer til det lave.”

Tre andre indførsler er skrevet af gæster fra orienten i 1771, 1773 og 1774 og er omtalt s. 125f. Til sidst fik Niebuhr i foråret 1777 i København besøg af den svenskfødte Nicolaas Holmberg, som havde været i det Nederlandske-Ostindiske Kompagnis tjeneste og tilsyneladende havde truffet Niebuhr i Surat. Derfor indskrev han sig nu (på nederlandsk) ved siden af sin forhenværende kollega Otto Hendrik Ruperti (*bl 120b/121a*).³⁶

³⁴ C.F. Templer (1717-1780) var i 1760’erne sekretær for udenrigsminister Bernstorff og kontaktperson for ekspeditionen. Templer er forfatter til en illyrisk ordbog, nu i Det Kongelige Bibliotek: Gl kongelig Samling 2071-4°. Han ejede i øvrigt en betydelig samling af stambøger (fortegnelse i *Der Deutsche Herold* 1893, s. 5-6), der efter hans død kom til Det Kongelige Bibliotek. – Tak til fakultetsbibliotekar Hans Kristian Mikkelsen, Københavns Universitetsbibliotek, for identificeringen af denne tekst.

³⁵ Usikkerheden gælder årstallet. Alternative årstal er 1758 og 1798; men Niebuhr var for første gang i København i oktober 1760, og hans bevarede korrespondance med Templer begynder ikke før februar 1761 – og i 1798 var Templer for længst afgået ved døden (jf note 34). Det rette årstal må derfor være 1768, året efter at Niebuhr var vendt hjem fra Den Arabiske Rejse (20. nov. 1767).

³⁶ I listen over kompagniets medarbejdere, som Ruperti har indført i stambogen (*bl 110b*), er Holmberg imidlertid ikke nævnt.

Ill. 9: Karshûnî – arabisk skrevet med syriske bogstaver. Bl 14a.

De orientalsksprogede indførsler

På bl 13b er øverst skrevet det sabæiske alfabet med de arabiske ækvivalenter tilføjet i blyantskrift underneden. Midt på siden er det arabiske alfabet skrevet af en indfødt, med to afvigelser fra det rene alfabet: ligaturen **لا** er indføjet efter det næstsidste bogstav **ه**, og formelen **والسلام** afslutter bogstavrækken. Nederst på siden har Niebuhr forklarende skrevet: “das Original von dem sabäischen Alphabet, dessen in dem 2ten Bande der Reisebeschreibung erwähnt wird”.³⁷

På bl 14a er der fem linjer i syrisk skrift, øverst to linjer med alfabetet i to lidt forskellige varianter, hhv nestoriansk og estrangelâ; derunder tre linjer med korte karshûnî-tekster³⁸ (arabisk skrevet med syriske bogstaver):

Tredje linje: Det syriske alfabet (nestoriansk), delvis vokaliseret og samlet i seks huske-”ord”: ’abğad, hawaz, ḥaṭī, kalman, sa’fa, qarsat.

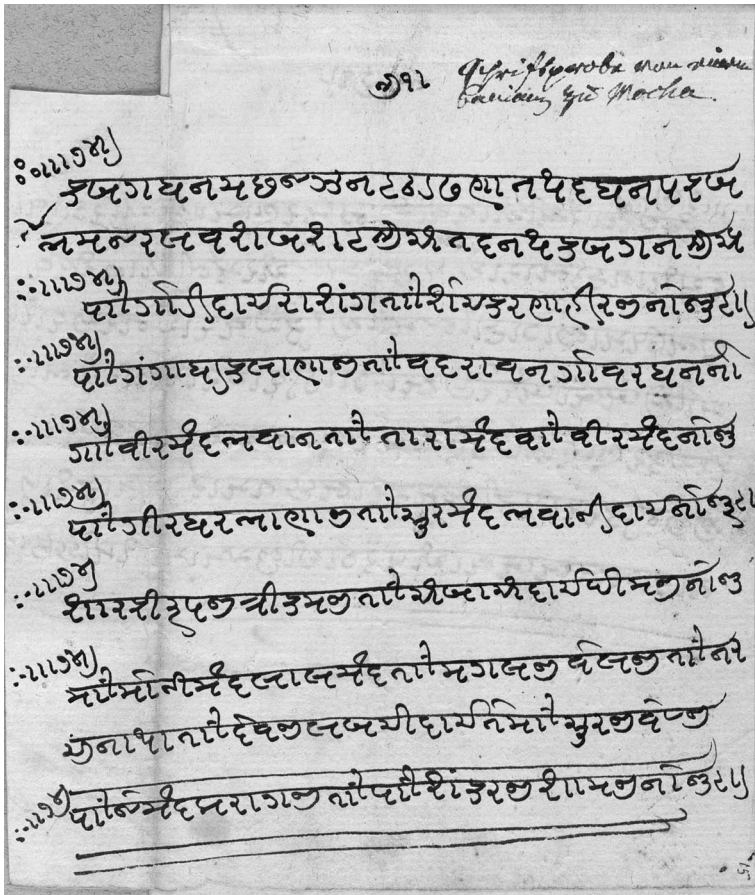
Fjerde linje: (herfra igen estrangelâ) bi-smi l-’abi wa-l-ibni wa-l-rūḥi l-qidsi l-’ilāhi

Femte linje: l-wāḥidi ’amīn [“I Faderens og Sønnens og Helligåndens navn, én Gud, amen”] (og tilbage til nestoriansk) Khedr ibn Šammās Alyās l-Mōṣalī.

Bl 14b er beskrevet med tre lange og to korte linjer indisk skrift. Øverst har Niebuhr skrevet: “Alphabet der Indianer in dem Provinz Guzuratte

³⁷ Niebuhr omtaler dette alfabet i *Reisebeschreibung*, Bd. II, s. 220, med henvisning til Tab. II, F.

³⁸ *Reisebeschreibung*, Bd II, s. 349. Karshûnî benyttes af kristne arabere.

III. 10: Indisk tekst indklæbet på bl 15a, skrevet af en købmand i Mokka, Jemen.

[Gujarat]. Von einem Baniannen zu Kareck³⁹." Over bogstaverne i de tre øverste linjer er med blyant indført bogstavernes navne i europæisk transskription.

På bl 15a er vinkelret på læseretningen indklæbet et stykke foldet papir beskrevet på begge sider med en længere (endnu uidentificeret)

³⁹ Øen Khârg i Golfen; omtales i *Reisebeschreibung*, Bd. II: Anmerkungen zu Charedsch, Juni 1765 ff. Hollænderne havde i 1753 oprettet en handelspost på øen, sikret af et fort. Niebuhr opholdt sig på Khârg 31. maj – 31. juli 1765, før han kunne rejse videre til Basrah i det nuværende Iraq. – Niebuhr omtaler dette alfabet i *Reisebeschreibung*, Bd II, s. 21, med henvisning til Tab. II, A.

tekst på gujarati. Øverst har Niebuhr skrevet: “Schriftprobe von einem Banianen zu Mocha.”

På *bl 17a* er en tabel med seks kolonner under overskriften “Alphabetum Malabaricum”; den første halvanden kolonne indeholder vokaler, de øvrige konsonanter. Underneden har Niebuhr skrevet: “aus einem zu Rom gedruckten Buche”.⁴⁰

Bl 17b fremstiller i tabelform det koptiske alfabet under overskriften: “Alphabet. Linguae Copticae seu Egyptiar: antiq: ex Kircheri Prodromo⁴¹.”

På *bl 18a* sammenstilles i en tabel fem semitiske alfabeter under overskrifterne: *Hebraicum*, *Syriacum*, *Estrangelo*, *Chaldaicum antiq:* og *Samaritan:*.⁴² Kolonneoverskriften *Estrangelo* i venstre halvdel af tabellen er tydeligt rettet, og ovenover står navneformen *Seringälo*.

På *bl 18b* gengiver en enkel tabel tre versioner af det arabiske alfabet, øverst i maghrebinsk version under overskriften “*Alphabetum Character. Agarenorum seu Saracenorum in Africa p. Kircher*.”⁴³; i midten under Niebuhrs overskrift: “Arabisches und Türkisches Alphabet”; og nederst har Niebuhr under teksten skrevet: “Persianisches Alphabet zu Bassora 1765 d. 10. Octobr.”

På *bl 20b* forefindes en tabel med fem kolonner under fællesoverskriften *Nomina numeralia*. De fire første kolonner indeholder hhv europæiske, indiske, arabiske og tibetanske tal fra 1 til 10, mens den femte kolonne gengiver de tilsvarende tibetanske talord i europæisk transkription. Til venstre på siden er skrevet en tekstblok på 10 linjer i en skrift med indisk præg. Øverst på siden har Niebuhr skrevet: “*Kartari* Ein Alphabet einiger Banianen zu Devuli⁴⁴ geschrieben zu Abushähr.” Nederst til venstre på siden ses en vanskeligt læselig, svag blyantnotits.

På *bl 21a* er gengivet et alfabet under overskriften “das Alphabet der Nation der Multani Ban Penjab⁴⁵.” Over de enkelte bogstaver er deres

⁴⁰ Det er ikke lykkedes at identificere dette værk.

⁴¹ Efter Athanasius Kircher: *Prodromus Coptus sive Aegyptiacus*, Romæ 1636, pp. 283-285. – Kircher var datidens autoritet inden for ægyptologien, og trods alvorlige fejlfortolkninger af hieroglyfferne anses han stadig for en af fagets grundlæggere. For koptologien ydede han en pionérintsats, der udgjorde en central del af grundlaget for Jean-François Champollions tydning af hieroglyfferne i 1822 efter fundet af Rosette-stenen i 1799.

⁴² Efter Kirchers *Prodromus* (note 41), p. 278-279.

⁴³ Efter Kirchers *Prodromus* (note 41), p. 199-200.

⁴⁴ Måske byen Deuli i Vest-Bengalen.

⁴⁵ Multani hører til de indoeuropæiske lahnda-sprog (beslægtede med sanskrit og hindi), der især tales i Punjab i det nuværende Pakistan. – Niebuhr omtaler dette alfabet

navne skrevet i europæisk transskription. Underneden har Niebuhr skrevet: “Careck⁴⁶ d 24 Julÿ 1765 von Parseram dem Holländischen Möller” og i næste linje: “NB. Die Propheceiung von 80 Jahren.”

Bl 21b er udfyldt med en 6-kolonners tabel over det indiske devanagari-alfabet med vedføjede tilsvarende europæiske bogstaver under overskriften *Elem: Brahm: Tang: Mung:*⁴⁷ *Tab: XIX Comm: Acad: Sc: Tom: IV Tab: 38. Davanagaram.* Oven over tabellen har Niebuhr skrevet: “gegenüberstehendes [dvs *bl 22a*] ist ein Alphabet der Banianen zu Devuli⁴⁸.” Under bogstaverne på *bl 22a* er deres europæiske ækvalenter skrevet med blyant.

Bl 22b opviser en lignende tabel under overskriften *Elem: Brahm: Tang: Mung: Tab: 19 Comm: Acad: Sc: Tom: IV Tab: 38. p. J.S. Bajër Regimont: Balabandu.*⁴⁹

Bl 23a har ligeledes en lignende tabel, men med tal, under overskriften *Elem: Brahm: Tang: Mung: Tab: 19 Comm: Acad: Sc: Tom: IV Tab: 38. p. Bajër Regimont: Akàr Nagari.*⁵⁰

På *bl 24a* står øverst på siden et fransk vers på seks linjer, skrevet af Jean-François Rousseau (jf nedf *bl 24b*). Derunder er anført det armeniske alfabet med europæisk transskription over de enkelte bogstaver, og under alfabetet er skrevet *Cidessus l'alfabet armenien*. Under dette er det georgiske alfabet anført på tilsvarende måde, med forklaring nederunder: *Cidessus l'alfabete Georgien*.

På *bl 24b* står øverst til højre et 3-linjet vers på persisk, vedføjet en datering og et personnavn. Digtet⁵¹ lyder i oversættelse:

Denne verden, min broder, varer ikke ved – knyt dig alene til dens skaber,

i *Reisebeschreibung*, Bd II, s. 21, med henvisning til Tab. II, B.

⁴⁶ Khârg (note 39).

⁴⁷ Efter *Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae* 4 (1735): her findes s. 289-301: “Elementa Brahmanica, Tangutana, Mungolica”, som er signeret T.S.B., hvad der ifølge indholdsfortegnelsen svarer til “Theoph. Siegefr. Bayerus”, dvs. Gottlieb Siegfried Bayer (1634-1738), orientalist, medlem af Akademiet i St. Petersburg siden 1726; han var født i Königsberg, jf betegnelsen “Regimont.” De tre indiske skrifter, som Niebuhr har kopieret, findes på tavle XIX, som anført.

⁴⁸ Niebuhr omtaler dette alfabet i *Reisebeschreibung*, Bd II, s. 21, med henvisning til Tab. II, C.

⁴⁹ Efter *Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae* 4, 1735 (note 47).

⁵⁰ Efter *Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae* 4, 1735 (note 47).

⁵¹ Citat efter Mirzâ Abû Tâlib Kalîm Kâshânî (d. 1651), persisk digter, især kendt for kortlinjede, rimende ghazal-digte, hvis form traditionelt blev brugt til elskovspoesi, men som Kâshânî også gav livsfilosofisk og socialkritisk indhold.

Sæt ikke din lid til jordisk gods – det har sendt mange som dig i døden,

Når tilværelsen endegyldigt hører op – så er det lige meget, hvad du ejer af guld eller jord.

Under dateringen på persisk er tilføjet digterens navn: Kalim Kâshânî og endnu et citat af ham: “Vil man have fred i sit sind, skal man lukke begærets øjne”. Nedenunder gives der en oversættelse til fransk, dateret nederst til venstre: *a Bassora le 20 7bre 1765*. Øverst til venstre har Niebuhr skrevet: “Der Vater dieses Herrn Rousseau war ein Uhrmacher aus Geneve, der sich zu Isfahan mit einer Armenierin verheirathet hatte, und ein naher Anverwandter vielleicht Bruder, des Jean Jacques. Die vorhergehende Seite [dvs *bl 24a*] ist gleichfalls von demselben geschrieben.” Den franske oversættelse – under overskriften *Traduction du vers cydessus* – lyder: *Celui qui se constraint et borne ses desirs / peut expecter au moins de goûter quelques plaisirs*. Oversætteren tilføjer: *En lisant ceque dessus et de l'autre part je vous prie de vous souvenir de celui qui est sans dissimulation ny contrainte Votre très humble et très obeissant Serviteur Jean François Rousseau*. Det persiske vers er tydeligvis skrevet af en øvet indfødt hånd, men altså af schweizisk-persisk herkomst – og den franske håndskrift er ligeledes elegant og klar.⁵²

På *bl 25a* gengives det tibetanske alfabet med transskription under overskriften *Alphabetum Tibetanum* og med markering af *Consonantes* og *Vocales*, *Characteres magicorum* og *Consonæ minores & vulgares*. Nederst på siden har Niebuhr skrevet: “aus einem Buche”.

På *bl 25b* står tre rækker af tal, den underste med europæiske tal skrevet neden under hvert enkelt tal fra højre mod venstre. Fjerde og femte linje udgøres af en række personnavne med transskription underneden. Til venstre, ud for femte linje, er der med latinskrift⁵³ skrevet: “*Siake* eine geheime Schreibart deren sich die Janitscharen in ihren Rechnungen bedienen.”

På *bl 26a* er der to tabeller, én med det middelpersiske pehlevi-alfabet i to kolonner, med transskription af kun de seks første bogstaver; og én med det oldiranske avesta-alfabet i fire kolonner, uden transskrip-

⁵² Rousseau omtales af Niebuhr i *Reisebeschreibung*, Bd. II, s. 139-142. Da Niebuhr traf ham, var han sekretær for den franske agent i Basra. Rousseau oversatte flere nypersiske indskrifter, som Niebuhr havde kopieret i Persepolis (og som Niebuhr senere lod trykke i rejsebeskrivelsen), til fransk.

⁵³ Niebuhr skriver ellers gotisk skrift, når han skriver tysk; men flere træk i håndskriften – særligt stort s og stort j – minder stærkt om Niebuhrs hånd.

tioner. Den første tabel bærer overskriften *Pelvi. Eine wralte Schreibar^{f4} der Parsi oder Feueranbeter*, den anden *Djân. die gemeine Schreibar^{f4} der Parsi oder Feueranbeter⁵⁵. Suratte 1764*.

På *bl 34b* er øverst skrevet fire linjer karshûnî-tekst, dvs arabisk i syrisk skrift – her estrangelâ:

Šammās Hermez ‘Anbar ’Ōglī Diyārbakirlī min ḡamā‘at al-kaldān min bī‘at [“fra kaldæernes menighed⁵⁶ ved kirken”]

Mār Petyūn al-‘ān huwa sākin fī l-Mōṣal [“nu bor han i Mosul”]

Šammās Alyās⁵⁷ ibn Mikā‘il al-Mōṣalī min ṭa‘ifat ‘al-kaldān min [“fra kaldæernes trosretning fra”]

ḡamā‘at al-‘arba‘ biya‘ [“de fire kirkers menighed”].

Derunder tre linjer på arabisk, med datering til venstre (her i oversættelse): “1179 i måneden dhu l-Qa‘dah, kristen tidsregning 1766 [rettet fra 1765] først i måneden nîsân [april].” Den arabiske tekst lyder i oversættelse: “Ved skæbnens gunst Elias al-Sarrâf ibn Khwâdjah Ishâq al-Mawsilî af slægten Bayt ‘Amûn al-Kaldânî tidligere bosat i Aleppo og Hillâ, [nu] i Mosul, i tjeneste hos Mosuls guvernør Muhammad Amin Pâshâ ‘Abd al-Djalîlzâdeh og hans broder Yûsuf, som var i Aleppo og kom dertil, mens vi var der.” Nederst på siden har Niebuhr skrevet: “NB. Ishaak a St Johanne, der Vater von diesem Elias und Jusef war Eques auratus ac Sacri Pallatii & aulæ Lateranensis comes⁵⁸ und Dolmetscher in der Chaldaischen [syrisk] und Arabischen Sprache bey dem Könige von Spanien⁵⁹.”

På *bl 35a* findes en liste over personer under overskriften “zu Bombay waren” (navnene er i arabisk skrift):

‘Abd al-Qâdir Sûsî – ein Kaufmann von Mochha.

‘Abd al-Rahmân Zâkûr – Nachoda von Schellebi Schiff.

⁵⁴ Pehlevi: middelpersisk (ikke, som anført i stambogen, oldpersisk), 3.-8. årh. e.v.t. Pehlevi blev bl a brugt til kommentarer til og oversættelser af avesta-tekster (note 55).

⁵⁵ Avestisk: oldpersisk, talt i 2.-1. årtusind f.v.t. Det avestiske alfabet er udarbejdet i 3.-4. årh. e.v.t. med specifikt henblik på at sikre overleveringen af zarathustrismens hellige tekster. Sproget havde da ikke været talt i århundreder, og teksterne var kun overleveret mundtligt. – Godt et halvt århundrede efter Niebuhrs ophold i Bombay 1764-1765 var den danske sprogforsker Rasmus Rask i samme by, hvor han i oktober 1820 havde held til at erhverve en enestående samling af avesta-tekster, der nu er i Det Kongelige Bibliotek.

⁵⁶ Niebuhr skriver om kaldæerne i *Reisebeschreibung*, Bd II, s. 330, 338-340, 344 og 375.

⁵⁷ Om patriarken, der altid hedder Elias, se *Reisebeschreibung*, Bd II, s. 340.

⁵⁸ Katolsk-kirkelige ærestitler, der tildeltes især ikke-adelige for særlig indsats i kirkens tjeneste.

⁵⁹ Omtales af Niebuhr i *Reisebeschreibung*, Bd. II, s. 357.

Ahmad ibn al-Nadjâ – ein Kaufmann von Gidda.

Ibrâhîm Azrûr – ein Kaufmann von Mecca.

(i transskription:) Mondjerji Bomanschi ein Parsi.

Derunder skråt til venstre står to navne på arabisk: Nu'mân Chelebi ibn Husayn Chelebi og 'Umar Alâ Darwîsh [...].

Nederst på siden er der seks linjer med Niebuhrs transskription i europæisk skrift af arabiske navne og tilhørsforhold:

Schemmas Hurmus Anbar Ougli Diarbekerlÿ min djamaad al-kaldan min Bâat Mar Bâtjain. Elân sakin bilMosul.

Schemmas Elias ibn Michael elMosuli min Taÿfet el Kaldan min djamaad el arba tâä.

Chauadja Rizk Allah ibn Chauadja Abdilla el Mosuli min Taÿfet essÿrian min djamaad el addrâ.

På *bl 35b* står øverst to linjer på syrisk i nestoriansk skrift; nedenfor til venstre har Niebuhr (fejlagtigt) skrevet: "Strangeli zu Mosul."

Khōğāh Rizq Allāh ibn Khōğāh 'Abd Allāh al-Mōṣālī min ṭā'ifat al-Serÿān ["af syrernes trosretning"]

min ġamā'at al-'urā ["fra Jomfruens menighed"] Alyās al-Šarrāf ibn l-Mōṣālī

Derunder følger to linjer på arabisk, hvorunder to linjer med samme tekst i Niebuhrs transskription med latinske bogstaver. Den arabiske tekst lyder i oversættelse: "Skriver af disse bogstaver er 'Abbûd ibn Shadîd⁶⁰ Sabādâ fra bjerget Kisrawân med bopæl i Gharîr. Skrevet i København den 25. tammûz år 1771." Under datoen har Niebuhr skrevet: "d. 25. Julius". Under transskriptionen står yderligere tre linjer svært læselig arabisk tekst (dialekt?) skrevet af samme hånd. Nederst på siden har Niebuhr skrevet: "sogenannte Prinzen vom Berge Libanon⁶¹."

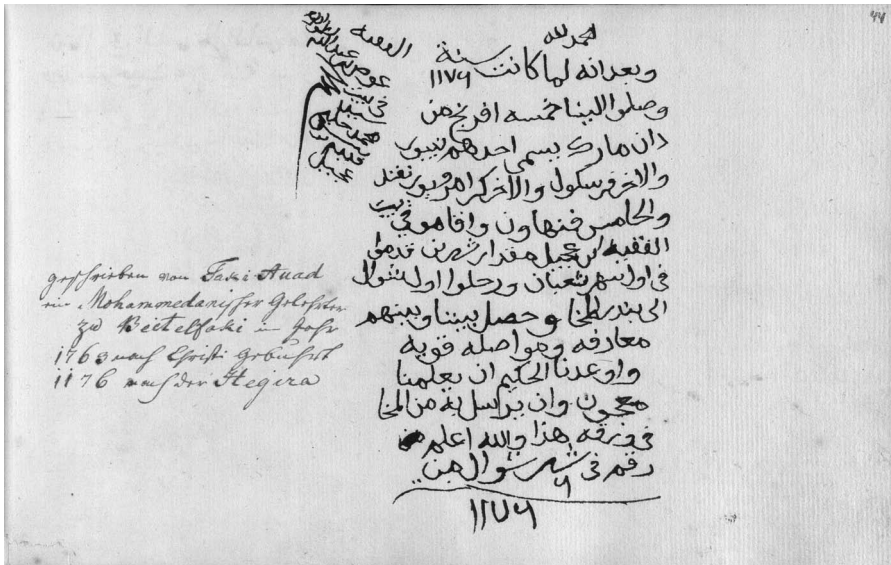
På *bl 43b* står halvanden linje arabisk tekst: "Skriver af disse bogstaver er Elias Fawwâz Habashî.⁶² Skrevet i København den 22. aylûl [september] 1773."

Midt på *bl 44a* er indført en 15 linjer lang tekstblok på arabisk, der i oversættelse lyder: "Gud være priset. I året 1176 kom fem frankere

⁶⁰ Niebuhr omtaler Abûd ibn Schedid i *Reisebeschreibung*, Bd. II, s. 461.

⁶¹ Maronitiske kristne fra Libanon, der under påtagne prinsetitler med den katolske kirkes støtte rejste rundt i Europa for at få penge ud af fyrstehusene under påskud af, at tyrkerne havde frarøvet dem deres land. Niebuhr skriver forklarende herom i to breve adresseret til A.P. Bernstorff; koncepter i UB Kiel: Cod. M.S. KB 314.5, Fasz. 2, Nr. 3 = Bl. 4 og 5. Det første brev er sandsynligvis fra 1771 og omhandler 'Abbûd ibn Shadîd, det andet fra 1773 og omhandler Elias Habeisch.

⁶² Omtales af Niebuhr som Elias Habeisch (note 61).

Ill. 11: Arabisk tekst dateret 1763 i Bayt al-Faqîh, Jemen, med omtale af ekspeditionen og dens medlemmer. Bl 44a.

fra Danmark til os, den ene ved navn Nîbûr, en anden Furskûl, en anden Karâmîr, og Bawrinfand, og den femte Funhâvin. De opholdt sig i Bayt al-Faqîh [...] et par måneder, de kom i begyndelsen af måneden sha'bân og afrejste i begyndelsen af shawwâl til havnebyen Mukhâ. Mellem os og dem opstod der nært bekendtskab og stærk tilknytning, og lægen lovede at lære os en salve, og at han ville sende den fra Mukhâ pr brev, men Gud ved det bedst. Dateret den 6. shawwâl i 1176 [20. april 1763].” Øverst til venstre har skriveren skrevet sit navn: al-faqîh ‘Awadh ibn ‘Abd Allâh al-[...] i sayyid Muhammad Halabî’s hus [...].” Midtfor til venstre har Niebuhr skrevet: “geschrieben von Faki Auad ein Mohammedanischer Gelehrter⁶³ zu Beit elfaki im Jahr 1763 nach Christi Gebuhrt, 1176 nach der Hegira.”

⁶³ Niebuhr omtaler en lokal lærd fra Bayt al-Faqîh i *Reisebeschreibung*, Bd I, s. 326, om end under en lidt tidligere dato (11. marts 1763): “Da ich auf der ersten Nebenreise gar keine Schwierigkeiten von Seiten der Araber gefunden hatte, so eilte ich, mehrere dergleichen zu unternehmen, und ging gleich am 11ten März von Beit el fakih nach Zebid [...]. Auf diese Reise begleitete mich ein armer arabischer Gelehrter, der bei dieser Gelegenheit, da es ihn nichts kostete, einen alten Bekannten zu Zebid besuchen wollte. Ich hatte dagegen von seiner Gesellschaft nicht wenig Vergnügen.”

Øverst til højre på *bl 44b* er indført en lille arabisk tekstblok på 10 korte linjer (i oversættelse): “Den, der snakker om folk, ham snakker folk [så meget mere] om; den, der slører andres fejl, hans fejl sløres [til gengæld]. Du, der kaster salt på frugtbar jord, vil tabe, for saltet smelter, og du vil komme til at kigge langt efter udbytte. Dette har Shammâs Bîdrûs ibn Yûsuf al-Qalyûndjî al-Mâridânî skrevet i året 1774 i København den 24. september.”

På *bl 47b* står der øverst to linjer vers på persisk under overskriften “Et godt råd”:

Da Noahs sønner kom i dårligt selskab, mistede de profetstatus.

Omvendt gik det Hulens Folks hund: Den fulgte den rette vej – og blev menneske.

Herunder står der på arabisk: “Dette er navnene på den omtalte hules folk [Syvsoverne⁶⁴], og derefter følger to linjer (fantasi-)navne; sidste linje slutter med oplysningen: “deres hund hed Qitmîr”, og ved siden af linjen er tilføjet: “og den er med dem i Paradis.”

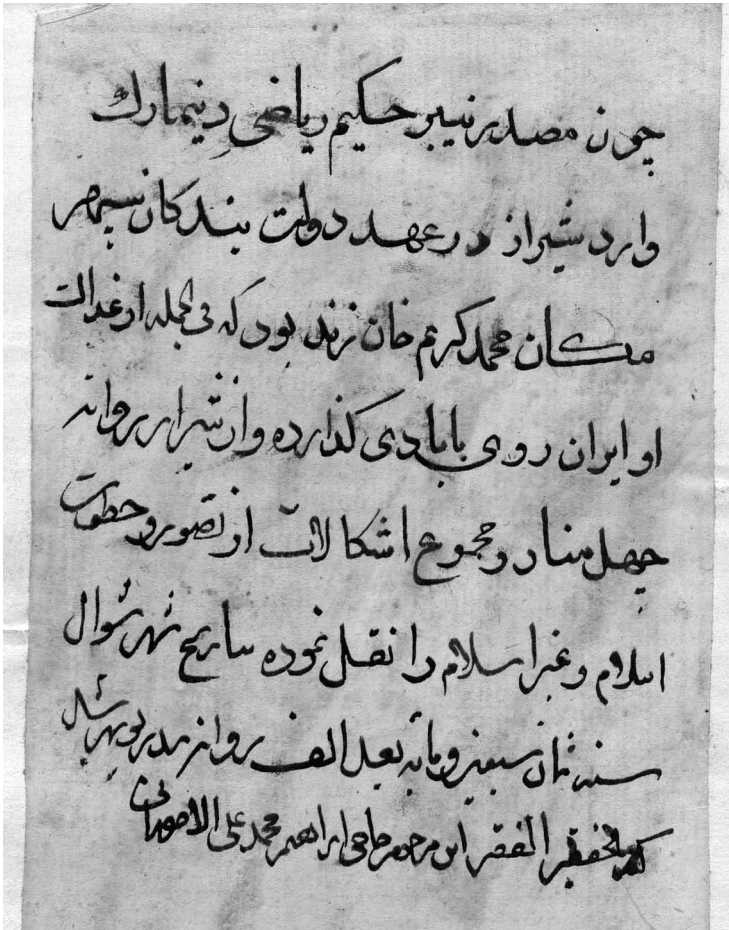
På *bl 48b* står fire linjer på armensk med oversættelse til latin. Underskrevet af Cogiasar di Serpos.⁶⁵ Til venstre på siden har Niebuhr skrevet: “zu Pera beÿ Constantinopolis 1761.”

På *bl 49a* er vinkelret på læseretningen indklæbet et lille ark papir med otte linjer persisk tekst, der bekræfter, at Niebuhr var i Shiraz og Persepolis. Teksten lyder i oversættelse: “Den danske matematiker dr Niebuhr er ankommet til Shiraz i Guds tjener Muhammad Karim Khan Zands⁶⁶ regeringstid, og under hans beskyttelse gennemfører han sin Iran-rejse. Han har rejst fra Shiraz til Persepolis og udført mange tegninger af billeder og tekster, både islamiske og ikke-islamiske. I måneden shawwâl 1178 (= marts/april 1765) rejste han videre til Bandar Bûshehr. [Skriverens navn:] Abu marhum Hadjdji Ibrahim Muhammad Ali al-Ahw[...]nî.”

⁶⁴ Der refereres her til koranen, sura 18, vers 9-26.

⁶⁵ Måske identisk med den person, der omtales af gesandt Sigismund von Gähler i dennes indberetning til Bernstorff 5. marts 1762 (T.K.U.A., Tyrkiet, pk. 8) i forbindelse med en mulig dansk handelsforbindelse fra Levanten med Indien: “Il se nomme Thomaso di Serpos. Avec sa maison d’ici et celle de son frere Giovanni à Venise, il fait l’année courante des affaires les plus considerables, soit en banque, soit en commerce. Entre autres il suit celui des Indes par les voies d’Alep et de Bassora.”

⁶⁶ Levede ca. 1705-1779, regerede Iran 1749-1779 med Shiraz som hovedstad. To år før Niebuhrs besøg havde Karîm Khân Zand i 1763 givet englænderne tilladelse til at oprette en handelspost i Bûshehr, Shiraz’ havneby, hvortil Niebuhr vendte tilbage 28. maj 1765; han var ankommet til Bûshehr 4. februar s.å. fra Masqat i Oman.

Ill. 12: Persisk tekst dateret april 1765 antagelig i Shiraz, Persien, med omtale af Niebuhr og hans ophold i Persepolis. *Bl 49a*.

På *bl 49b* står tre linjer arabisk tekst, de to i form af vers med flere rim i hver linje: “En sand fortælling om slagteren, hans manglende ordholdenhed og hans gemenhed, som det siges: Stol ikke på en slagter, hans sjæl er nedrig, og fluen hans fortrolige; hunden sidder med ham til bords, blod er på hans skjorte, og hans hånd renser lig. Skrevet af Guds ydmyge tjener Mustafâ ibn Hadjdjâdj Nûr Allâh tirsdag midt i rabî’ al-âkhar 1179 [30. sept. 1765].”

På *bl 68a* findes et trelinjet digt på arabisk,⁶⁷ dateret og underskrevet både på arabisk og italiensk/fransk. Digtet lyder i oversættelse: “Spørg dagene, hvad de har gjort ved Khosrau og Cæsar og paladserne og dem, der boede i dem. Ulykkens pile svirrede mod verden og gjorde den døv, så den vendte sig mod sig selv. Om så verden var til salg for en skilling, mon ikke den kloge ville afslå at købe den? I Aleksandria, skrevet den 23 treogtyvende i måneden tishrîn al-awwal [oktober] år 1761 efter kristen tidsregning. Skriveren heraf er [...] Yûsuf Farandjî.” Også underskrevet med latinske bogstaver: *Alessandria 23 8bre 1761 Giu[...] Frangi.*

På *bl 72b* findes øverst til venstre en beregning af sultan Salîm ibn al-Sultân Mustafâ Khâns fødselsår, med ønsket “Må hans sejr bestå!” Derunder står et tolinjet hyldestdigt på arabisk til sultan Salîm, med hans fødselsdato 1175 [1762]. Under digtet står der på arabisk: “Forfattet og skrevet af den retskyndige Antûn Baytâr⁶⁸ Pasha, tolk hos hollænderne i Aleppo [...] den 21. tishrîn al-awwal [oktober] 1766 efter romersk [kristen] tidsregning.”

Bl 87b er helt dækket af 17 linjer tekst på osmannisk-tyrkisk, skrevet vinkelret på læseretningen. På *bl 88a* gives en fransk oversættelse heraf, dateret 2. juni 1767:

Persuadé que sans les incommodités du voyage, nous ne pouvions étendre nos lumieres & nos

connoissances, nous abandonnames notre patrie & courumes le monde.

Si nous y avons essayé des peines & des dégoûts, c'étoit notre destin; nous nous y soumîmes de bonne grace.

Pendant quelques années nous ne laissames presque endroit que nous n'ayons vu; nous en portons les desseins à notre genereux & magnanime Roi.

⁶⁷ Citat efter ‘Abd al-Rahmân ibn ‘Alî Abû l-Farash Ibn al-Djawzî (511/1116-597/1201), konservativ tilhænger af hanbali-skolen i islam, jurist og prædikant. Digtet er publiceret i andagtsbogen *kitâb al-Mudhish*, hvor digtet dog har fire linjer; anden linje er her udeladt. – Ekspeditionens filolog F.C. von Haven erhvervede 1762 i Cairo et håndskrift af dette værk til Det Kongelige Bibliotek (Cod. Arab. 70; nr 29 i vH’s egen fortegnelse); heri findes digtet på *bl 128b* øverst.

⁶⁸ Omtales af Niebuhr i *Reisebeschreibung*, Bd II, s. 435, under Anmerkungen von Syrien: “Ich suchte daher ein Buch, worin ein Druse selbst Nachricht von seiner Religion gibt, und erhielt endlich ein solches durch Antun Beitar, den ersten Dolmetscher des Herrn van Masseyk” (der står for én indførsel på hollandsk og én halvt på hollandsk og halvt på tysk i stambogen: *bl 7b* og *131a*, dateret hhv 8. oktober og 19. november 1766).

Partout, ou nous fûmes, nous fimes des observations astronomiques; des cometes, des planetes, des eclipses et des fixes.

Notre science nous fit aimer partout: à Constantinople, à Bengala,⁶⁹ à Sanaa & à Mughā.

Nous fimes deux trois amis dans chaque ville: c'est comme si nous possedions en chaque ville deux ou trois maisons.

Les bontés de notre Roi nous dedommageront des nos souffrances, & travaux; travaux que nous nous flattons dignes de l'approbation des connoisseurs.

Quand nous sortimes de chez nous, nous étions sept personnes;⁷⁰ toutes hormis moi ont été la proye de la mort.

Teksten er udformet, som var den et lapidarisk resumé af ekspeditionen skrevet af Niebuhr selv, og slutter: "Dette er det mindesmærke, som rejses til ære for Hr Niebuhrs fortjenester af hans ydmyge tjener Thomas Herbert Rathkeal⁷¹." Nederst på siden har Niebuhr skrevet: "Jetzt käyserl. Internuntius⁷²."

På *bl 136a* har Niebuhr øverst til højre skrevet navnene Georgius Sayde un[d] Elias el Kh[...]⁷³Mos[ul]. Nederst på siden står der tre korte sætninger på arabisk i Niebuhrs transskription: Rabna idimak ("Vorherre gøre dit liv langt!"), Allah challik ("Gud fri dig [fra synd og fare]!"), Mhubbet fik ("[Jeg/vi er] stærkt knyttet til dig"). Men på siden står der i øvrigt ingenting! Der har måske været indklæbet en kalligraferet udgave af de tre sætninger, siden de er forklarende transskriberet? En

⁶⁹ En misforståelse: Niebuhr har aldrig været i Bengalen.

⁷⁰ Gruppen, der gik ombord på krigsskibet "Grønland" i København, bestod af seks personer, men de havde tilladelse til at medtage en af matroserne som tjener, når de forlod skibet.

⁷¹ (1738 – efter 1767). Født af irsk-græske forældre i Konstantinopel, blev med hjælp fra derværende diplomater med forbindelser til den østrigske kejserfamilie uddannet ved det orientalske akademi i Wien og senere tilknyttet det østrigske gesandtskab i Konstantinopel som tolk. THR oversatte på sultan Mustafas anmodning Herman Boerhaaves banebrydende klinisk-medicinske lærebog *Institutiones medicae in usus annuae exercitationis domesticos digestae*, Leiden 1708 (med mange senere udgaver), til tyrkisk. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, bd. 8, Wien 1862, s. 352, hvor dødsåret er angivet til ca 1760; indførslen her i Niebuhrs stambog viser, at THR var i live i 1767.

⁷² Niebuhr forveksler her Thomas Herbert R. med hans broder Peter Philipp von Herbert-Rathkeal (1735-1802), der 1780 blev udnævnt til østrigsk ambassadør i Konstantinopel. *Biogr Lex d Kais Öst* (note 71), bd. 8, s. 352-357.

⁷³ Måske identisk med Elias al-Sarrâf ibn Khwâdjah på *bl 34b*.

fantasibefordrende indførsel, der afrunder stambogens perspektivrige indblik i Niebuhrs mangefacetterede kontaktflade.

ZUSAMMENFASSUNG

DIETER LOHMEIER UND STIG T. RASMUSSEN: *Carsten Niebuhrs Stammbuch*.

Stammbücher waren im 18. Jahrhundert ein fester Bestandteil des studentischen Brauchtums. Es waren Bücher im Queroktavformat, in denen Studenten Eintragungen ihrer Professoren und vor allem ihrer akademischen Freunde sammelten, wenn sie selbst oder diese die gemeinsam besuchte Universität verließen. Die Eintragungen waren stark formalisiert: Wer sich eintrug, hatte eine Seite zur Verfügung, schrieb ein Zitat aus der klassischen oder der modernen europäischen Literatur mit einer moralischen Botschaft oder einer Aufforderung zum Genuß der Jugendfreuden ein, beteuerte seine Freundschaft mit dem Besitzer des Stammbuchs und fügte das Datum, seinen Namen, seine Herkunft und sein Studienfach hinzu – dies beides in den abgekürzten Formen, die auch in den Universitätsmatrikeln üblich waren. Stammbücher sind deshalb als biographische Quellen gute Ergänzungen zu den Matrikeln, da sie dokumentieren, mit wem wann und wo der Besitzer zusammengetroffen ist. Mehr Informationen geben sie allerdings in der Regel auch nicht her.

Niebuhr hat sich sein Stammbuch bald nach dem Beginn seines Studiums in Göttingen 1757 zugelegt und hat dort bis zum 1. Oktober 1760, unmittelbar vor seiner Abreise nach Kopenhagen, über 100 Eintragungen gesammelt. Sie stammen ausschließlich von Studenten. Professoren haben sich nicht eingetragen, auch nicht diejenigen, die Niebuhr nachweislich gut kannte, weil sie ihm den Weg zur Teilnahme an der Arabischen Reise ebneten. Berühmt gewordene Kommilitonen hatte Niebuhr nicht, doch findet man Eintragungen seiner guten Freunde Gregorius Wiedemann aus Kopenhagen und Johann Sibberns aus dem Lande Wursten, der wie Niebuhr Ingenieuroffizier wurde und hauptsächlich bei der kurhannoverschen Landesaufnahme als Landmesser tätig war. Eintragungen aus den letzten Monaten vor der Abreise aus Göttingen deuten darauf hin, daß Niebuhr damals bewußt Verbindungen mit Studenten aus dem dänischen Gesamtstaat und ihren Hofmeistern pflegte.

Bis 1760 ist Niebuhrs Stammbuch ein typisches Studentenstammbuch. Ungewöhnlich wird es erst dadurch, daß Niebuhr es auf die Arabische Reise mitnimmt und bis zu seiner Rückkehr nach Kopenhagen benutzt. Zunächst denkt und handelt er dabei anscheinend noch ganz in den Bahnen des studentischen Brauchtums, denn er sammelt weder Eintragungen von den Hofleuten und Beamten, mit denen er in Kopenhagen umgeht, noch solche von dem dänischen Gesandten in Konstantinopel und dessen Personal. Aber ganz allmählich wird dann aus dem Stammbuch ein Sammel- und Notizbuch und damit eine ergänzende Quelle zur Arabischen Reise 1761-1767. Niebuhr sammelt Schriftproben orientalischer und indischer Sprachen, Namenlisten von unterschiedlichen Gruppen, denen er unterwegs begegnet: europäische Konsuln

und Kaufleute in Ägypten, englische Schiffskapitäne, die 1763 nach Moccha kommen, Franzosen in der indischen Handelsstadt Surat oder Freunde in Basra. Schließlich beginnt er auf dem Rückweg zu notieren, wen er kennengelernt hat und wer ihm Grüße nach Europa mitgegeben oder ihn gebeten hat, dort Verwandte von ihrem Schicksal zu unterrichten. Dazu kommen dann auch Eintragungen von Männern aus unterschiedlichen Gesellschaftskreisen jenseits der Universitäten: von katholischen Mönchen und Missionaren, von einem Verwandten Jean-Jacques Rousseaus, der in Persien lebt, oder von den europäischen Kaufleuten in Aleppo, unter denen Niebuhr sich nach der langen einsamen Reise durch das Zweistromland sehr wohl gefühlt hat.

Von den orientalistischen Sprach- und Schriftproben, die alle einzeln besprochen werden, seien nur drei erwähnt, in denen sich spiegelt, wie weit sich Niebuhrs Erfahrungshorizont durch die Arabische Reise über das soziale Umfeld der üblichen Studentenstambbücher hinaus öffnete. Ein Gelehrter namens Awadh ibn Abd Allah (der – namenlos – auch in Niebuhrs „Reisebeschreibung“ erwähnt ist) bezeugt in arabischer Schrift und Sprache, daß sich fünf namentlich genannte Männer aus Dänemark im Frühjahr 1763 in Bayt al-Faqih im Jemen aufgehalten haben und daß daraus eine nahe Bekanntschaft geworden ist. Ein Blatt in persischer Sprache hält fest, daß während der Regierungszeit von „Gottes Diener Muhammad Karim Khan Zand“ der dänischen Mathematiker Dr. Niebuhr im Frühjahr 1765 in Schiraz angekommen, von dort aus nach Persepolis gereist ist, wo er „viele Zeichnungen von Bildern und Texten, sowohl islamischen als auch nicht-islamischen“ ausgeführt hat, und dann von Schiraz nach Bûshehr zurückgekehrt ist. Bemerkenswert ist schließlich ein osmanisch-türkischer Text, den der von irisch-griechischen Eltern in Konstantinopel geborene, in Wien orientalistisch geschulte und dann in der österreichischen Gesandtschaft in Konstantinopel als Dolmetscher tätige Thomas Herbert Rathkeal 1767 geschrieben und zugleich ins Französische übersetzt hat. Er faßt lapidar die Arabische Reise zusammen und ist als Denkmal zu Ehren der Verdienste Niebuhrs in sein Stammbuch eingetragen.

